

Het oudste en het grootste

Beelden bestaan al sinds onheuglijke tijden. Het oudst bewaarde exemplaar dateert van meer dan 30.000 jaar geleden en werd gesneden uit een mammoetand. Deze Löwenmensch (leeuwenman) werd in 1939 opgegraven in Hohlenstein-Stadel (Schwäbische Alb) en stelt een menselijk lichaam voor met het hoofd en de ledematen van een holenleeuw. Maar van dergelijke beelden uit de prehistorie, zoals ook diverse Venusbeeldjes, weet men nooit zeker of ze wel tentoongesteld werden en of het dus om echte standbeelden gaat.

Grote Boeddha van Lushan

Dat was zeker wel het geval in de Oudheid, het gouden tijdperk van grote, soms reusachtige standbeelden, zoals sfinxen en farao's in het Oude Egypte of beelden van goden, helden en vorsten in Griekenland en het Romeinse Rijk. Tot de zogenoemde "zeven wonderen van de Oudheid" behoorden het zittende beeld van Zeus in Olympia (13 meter) en de wijds staande Kolossus van Rhodos (33 meter). Nog veel groter waren de Boeddhabeelden die sindsdien het licht zagen op het Aziatisch continent. In 2001 hebben de Taliban er in Afghanistan nog twee vernietigd, die allebei stamden uit de zesde eeuw na Christus en die een hoogte hadden van respectievelijk 37 en 55 meter.

De jongste jaren worden in China, Japan, Myanmar en Thailand nog grotere Boeddha's opgetrokken, met als absolute blikvanger de "Grote Boeddha van Lushan" (2002) in de Volksrepubliek China, die samen met de twintig meter hoge lotustroon een hoogte bereikt van 128 meter en samen met het gebouw waarop het staat (de sokkel) zelfs 153 meter. Tot nader order is dit vandaag het grootste beeld ter wereld. In de categorie van grootste beelden zijn overigens die in het Westen veel beter bekend, zoals het Vrijheidsbeeld uit 1886 op Liberty Island in New York (46 meter) of het beeld van Christus de Verlosser uit 1931 dat uitkijkt over Rio de Janeiro (30 meter).

Gepersonaliseerde beelden

Uit de Oudheid dateren ook de eerste gepersonaliseerde beelden, dus niet van goden, helden of profeten, maar van mensen van vlees en bloed, al waanden ze zichzelf soms goden. Denken we maar aan het reusachtige beeld van farao Ramses in de tempel van Luxor of de standbeelden van Romeinse keizers, zoals het marmeren beeld van keizer Augustus, die in de houding van een veldheer zijn manschappen toespreekt (vandaag in het Vaticaanse museum). Ook magistraten en generaals, ja zelfs vrouwen, lieten zich in de Romeinse tijd afbeelden, vaak zeer realistisch. Dergelijke personencultus vond opnieuw een rijke voedingsbodem in de renaissance, waar in feite het moderne standbeeld werd geboren. Een schoolvoorbeeld is de wereldberoemde David, die Michelangelo Buonarroti in Florence uit Carraramarmer kapte kort na 1500. Dat beeld is meer dan vijf meter hoog en meteen een van de meest bekende standbeelden uit de kunstgeschiedenis.

Vaak maakten gepersonaliseerde beelden deel uit van een praalgraf, zoals de achtentwintig levensgrote staande bronzen figuren bij het graf van keizer Maximiliaan I (+1519) in de *Hofkirche* van Innsbruck, waar we onder meer kennis maken met de gehele Bourgondisch-Habsburgse familie, zoals Filips de Goede, Karel de Stoute, Maria van Bourgondië, Margaretha van Oostenrijk, Filips de Schone en Johanna de Waanzinnige. In eigen land werden bustes en beelden van vorstelijke personen in die tijd meestal uit hout gesneden en dus bestemd voor binnenskamers, dikwijls in overdadig versierde schouwen van stadhuisen. Een merkwaardige uitzondering was het bronzen beeld dat de hertog van Alva van zichzelf liet maken na zijn overwinning op de geuzen in Jemmingen (1568). Het beeld was niet toevallig geïnspireerd op Italiaanse voorbeelden, want Alva was een tijdlang onderkoning geweest in Napels. Het stelde de zegevierende Alva in wapenrusting voor die een tweekoppig monster (ketterij en rebellie) vertrappelde. Het werd in 1571 opgericht in de Citadel van Antwerpen, maar enkele jaren later alweer door de geuzen verwoest.

Hofkirche, Innsbruck
© Edward De Maesschalck

Queen Victoria

© Edward De Maesschalck, Valletta, Malta

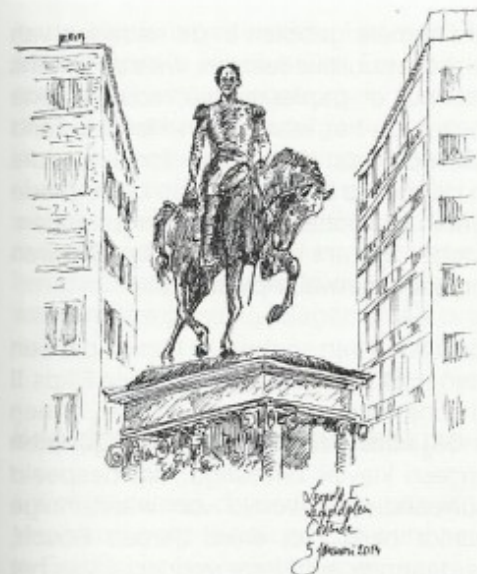
De gouden tijd van de gepersonaliseerde standbeelden begon in de negentiende eeuw, toen in verschillende landen de personencultus rond vorstelijke personen welig bloeide. De lijst van standbeelden van Queen Victoria in Groot-Brittannië en het Britse Gemenebest is enorm, en hetzelfde geldt voor standbeelden van Bismarck in Duitsland of van Franse koningen in Frankrijk. Vooral in dictatoriale regimes liep de personencultus wel eens compleet uit de hand, zoals de talloze beelden van Lenin of Stalin in de voormalige Sovjet-Unie bewijzen, of ook de cultus rond Kim Il-Sung in Noord-Korea of die van Saddam Hoessein in Irak. Daarbij valt op dat hoe groter de dictatuur is, des te hoger de beelden ten hemel rijzen. Het beeld staat daarbij

symbool van de macht en het is dan ook geen toeval dat tijdens revoluties uitgerekend het beeld van de verfoeide vorst of dictator als eerste wordt neergehaald.

In Hongarije heeft men daar iets op gevonden. Aan de rand van Boedapest werd het "Memento Park" opgericht, waar afgedankte standbeelden uit het communistische tijdperk verzameld worden, zoals van Lenin, Marx, Engels of Béla Kun, de gangmaker van het communisme in Hongarije. Het park is een populaire attractie geworden voor toeristen. Misschien is dat ook voor België geen slecht idee, want de nagedachtenis van Leopold II als massamoordenaar in Kongo-Vrijstaat lijkt steeds meer mensen te inspireren om snode plannen tegen zijn beeltenis te smeden.

Ruiterstandbeelden

De overtreffende trap van een gepersonaliseerd beeld is het ruiterstandbeeld, waarmee keizers en militaire leiders in de Romeinse Oudheid werden geëerd. Het ging doorgaans om een technisch hoogstandje in brons, met als nadeel dat het kon worden omgesmolten. Er heeft er daarom slechts een de tand des tijds doorstaan: Marcus Aurelius in Rome, omdat de christenen verkeerdelijk dachten dat het om Constantijn de Grote ging. Het ruiterstandbeeld kreeg navolging in de middeleeuwen (zoals de Bamberger Reiter en de Magdeburger Reiter, allebei in zandsteen), maar toch vooral in de renaissance, toen beeldhouwer Donatello opnieuw de toon zette met het bronzen beeld van de condottiere Gattamelata in Padua (1453). Sindsdien was het hek van de dam, niet enkel in Italië, maar zowat overal waar de nagedachtenis van grote vorsten en militaire leiders werd geëerd. Frankrijk heeft zijn

Leopold I, Oostende

© Edward De Maesschalck

vorsten nagenoeg uitsluitend als fiere ruiters en veldheren afgebeeld, vooral sinds de tijd van Lodewijk XIV. Maar ook in Engeland, Portugal, Rusland en later ook in de Verenigde Staten waren ruiterstandbeelden legio.

In België kennen we ruiterstandbeelden van Godfried van Bouillon in Brussel (1848) en van onze drie eerste koningen: Leopold I in Antwerpen (1868) en in Oostende (1901); Leopold II in Brussel (1926) en in Oostende (1931); Albert I in Gent (1937), Nieuwpoort (1938), Brussel (1951) en Brugge (1954). In Leuven zijn de vorsten nooit met een beeld geëerd, behalve Albert I, die in 1952 een buste kreeg van het Verbond van

oud-strijders in Leuven (vandaag op de Dirk Boutslaan). Er zijn helemaal geen ruiterstandbeelden in Leuven te bespeuren. Standbeelden van grote politieke of militaire figuren passen blijkbaar niet in de universiteitsstad. De enige die een beetje in de buurt komt is de Belgische staatsman Sylvain Van de Weyer, maar zowel de man als zijn beeld waren erg controversieel. Hij liet zich op de koop toe nog tot Brit naturaliseren.

Manneken Pis

Over het algemeen waren in België de standbeelden vóór de onafhankelijkheid bijzonder schaars, althans indien men beelden in kerken, paleizen en begraafplaatsen niet meerekent. Maar tenminste één beeld uit het verre verleden is door zijn eenvoud en vrijpostigheid wereldberoemd geworden en dat is Manneken Pis. De oorsprong ervan gaat minstens terug tot de vijftiende eeuw. We weten met zekerheid dat in 1459 de inwoners van Geraardsbergen een beeldje van een plassende jongen op een fontein lieten plaatsen, ter vervanging van een leeuwenbeeld, dat door de Gentenaars was gestolen. Het Brusselse Manneken Pis moet uit dezelfde tijd dateren, maar in beide gevallen is het oorspronkelijk beeldje verloren gegaan. Het oudst nog bestaande exemplaar werd gemaakt door Hiëronymus Duquesnoy de Oudere in 1619 en bevindt zich vandaag in het Broodhuis op de Grote Markt.

Het is vast geen toeval dat uitgerekend in de Nederlanden een beeldje als

Manneken Pis het levenslicht zag. Het werd immers geboren in de nadagen van het Bourgondische Rijk, dat uitmuntte door grote publieke feesten, waarbij telkens fantastische beelden werden gemaakt uit hout of papier-maché, zoals naakte vrouwen die uit hun borsten wijn lieten spuiten. In het kasteel van Hesdin stond een soort lunapark met misvormende lachspiegels, verborgen fonteinen die onverhoeds opspotten onder de rokken van de dames en mechanisch bewegende standbeelden die op de bazuin bliezen, kreten uitstootten of regen verspreidden. Tijdens het beruchte feestmaal van de Gouden Fazant in 1454 (in Rijsel) waren spectaculaire creaties te zien zoals een kind dat rozenwater plaste (!).

De Bourgondische vorsten waren verzot op dit soort van scabreuze humor, dat een handelsmerk zou worden van onze gewesten. Het is bekend dat de koele Filips II tijdens zijn Blijde intocht in Brussel (1549) schaterde van het lachen toen er een krijsend kattenorkest passeerde. De (levende) katten zaten in kooien opgesloten maar hun staarten waren met touwen aan een klavier bevestigd, dat bespeeld werd door een beer. Deze bizarre en surrealistische wereld van waanzinnige verkleedpartijen en soms monsterlijke humor heeft niet enkel Jeroen Bosch, maar ook Manneken Pis opgeleverd. Hij is daarmee een verre voorloper van het hedendaagse standbeeld, dat niet langer draait om de representatie van de macht, maar om het leven zelf in al zijn facetten.

Beelden in Leuven tijdens het ancien régime

Tijdens het ancien régime stonden er in Leuven geen profane standbeelden, maar wel bevonden er zich devote beelden in de publieke ruimte. Meestal waren ze verbonden aan een kerk, een kapel of een klooster of ze stonden opgesteld tegen de gevel van een huis. Ze werden in de eerste jaren van de Franse tijd systematisch vernield, zoals blijkt uit het ooggetuigenverslag van Jan-Baptist Hous, in die jaren pruikenmaker en postbode in Leuven. In september 1794 raakte de stad in de greep van Fransgezinde heethoofden die een ware beeldenstorm ontketenden en nachtelijke raids hielden op religieuze beelden. Ze vernielden het Mariabeeld op de Hooimarkt (nu Pieter de Somerplein) en verschillende Christusbeelden: een bij het Oratorianenklooster (Mechelsestraat), één in de Naamsestraat en een op de Drie Engelenberg. Het laatste beeld belandde in de waterput van de dominicanen. Enkel de linkerarm hing nog een tijdje aan de gevel als een troosteloos restant. Het was de voorbode van meer officiële maatregelen, die in de loop van 1796 werden uitgevaardigd: alle kruisen, maar tevens alle Christus- en Mariabeelden moesten uit het straatbeeld verwijderd worden.

De meeste beelden bevonden zich in die dagen binnen in de kerken, kapellen en kloosters. Met de verkoop en de afbraak van de talloze heiligdommen in Leuven zouden ze eveneens verdwijnen. Het enige beeld waarvoor de Fransen oprechte belangstelling toonden, was het witmarmeren borstbeeld van de humanist Justus Lipsius (+1606), dat opgesteld stond op zijn grafmonument

in de Minderbroederskerk. Het werd in 1795 naar Brussel afgevoerd, waar het terecht kwam in een museum. Enkele andere kostbare beelden werden in 1798 door het Frans bestuur opgeborgen, zeggend omdat het miraculeuze beelden waren die het fanatisme van de gelovigen aanvuurden, maar in werkelijkheid om ze van verkoop te vrijwaren. Het ging om een O.L.V. van Smarten uit de vijftiende eeuw (St.-Geertrui), het Bruin Kruis uit de veertiende eeuw (St.-Pieter) en de Sedes Sapientiae uit de vijftiende eeuw (St.-Pieter), vandaag het symbool van de universiteit. De meeste andere kunstwerken, zoals retabels, altaren, preekstoelen, biechtstoelen en heiligenbeelden werden in de loop van 1798 per opbod verkocht. Houten beelden werden dikwijls stukgeslagen en als brandhout gebruikt.

Beelden in het onafhankelijke België

Uit 1826 dateert de beroemde Leeuw van Waterloo, waarmee de overwinning op Napoleon werd herdacht. Dat werd het startschot van de grote standbeelden die in België het levenslicht zagen, vooral na de onafhankelijkheid van 1830. België ontstond onverhoeds na een revolutie tegen koning Willem I en het nieuwe land werd door de grootmachten algemeen aangevoeld als een kunstmatige creatie. Daarom voelden de nieuwe bestuurders de noodzaak om zichzelf te legitimeren en ze deden dat door een beroep te doen op het rijke verleden. In die zin was 1830 niet zozeer een revolutie geweest, maar wel een restauratie, een wedergeboorte. De revolutie zorgde er bovendien voor dat de Belgen zich niet langer beschouwden als "vreemdelingen in eigen land", maar er zich thuis voelden.

In de euforie over de onafhankelijkheid, werd de lof gezongen van de "vrijheidssrijders" uit heden en verleden. Wie tot de vestiging en verspreiding van de nationale faam had bijgedragen, werd geëerd. Godfried van Bouillon had gevochten voor het geloof, Rubens was de grootste van de schilders, Ambiorix was in opstand gekomen tegen de Romeinen, Clovis had zich bekeerd tot het katholicisme. De bekommernis van het onafhankelijke België om zijn eigen verleden leidde dus tot vele initiatieven en een levendige historische cultuur. De nationale historici kregen de opdracht, vaak vanwege de overheid, dit verleden op papier te zetten. Een Koninklijk Besluit van 7 januari 1835 schreef voor om de nagedachtenis te eren "van de Belgen die tot de roem van hun vaderland hadden bijgedragen" en decreeteerde daarom de oprichting van standbeelden.

In de daaropvolgende decennia werden tal van hoofdfiguren uit de nationale geschiedenis geëerd met een monument. Dat gebeurde zo massaal dat er werd gewaagd van een ware "statuomanie". Een aantal van de toen geplaatste standbeelden genieten ook nu nog bekendheid. Zo ligt een aantal gesneuvelde revolutionairen sinds 1831 begraven onder het Martelarenplein in Brussel. In 1838 werd er een indrukwekkend monument opgericht met als bekroning het standbeeld van een jonge vrouw als zinnebeeld van de vrijheid. Tevens kwam er op het Martelarenplein een standbeeld van Frédéric de Mérode, die in 1830 sneuvelde

tijdens de strijd om Antwerpen.

De eerste Vlaming die in België een standbeeld kreeg was Pieter Paul Rubens. Sinds 1843 prijkt zijn standbeeld, gebeeldhouwd door Willem Geefs, op de Groenplaats in Antwerpen. In 1848 was het de beurt aan Godfried van Bouillon op het Koningsplein in Brussel. In 1849 kreeg Mechelen het beeld van Margaretha van Oostenrijk en zo ging dat steeds maar verder. In 1856 kreeg Jan van Eyck een standbeeld in Brugge en in 1863 de staatsman Jacob van Artevelde in Gent. In 1866 werd op de Grote Markt van Tongeren het standbeeld van Ambiorix onthuld, nadat het eerder was tentoongesteld in Brussel. Het bronzen standbeeld van Silvius Brabo op de Grote Markt in Antwerpen dateert van 1887. Een heus beeldenpark werd aangelegd op de Kleine Zavel in 1890, waar behalve achtenveertig verschillende ambachten ook tien grote figuren uit de glorieuze zestiende eeuw werden uitgebeeld, zoals Willem de Zwijger, Rembert Dodoens en Gerard Mercator.

Herdenkingsbeelden in Leuven

In het Leuvense stadsbeeld verschenen na 1830 de eerste profane standbeelden. Zo onderging het stadhuis in het centrum van de stad tijdens de jaren 1849-1880 een ware metamorfose: de tot dan leeg gebleven nissen in de gevel werden toen gevuld met in totaal 149 beelden. De figuren op de voetstukken dragen allen Bourgondische kledij, de figuren in de nissen dragen kledij uit de periode waarin ze geleefd hebben. Op de benedenverdieping zien we onder meer geleerden, kunstenaars en historische figuren uit het Leuvense. Op de eerste verdieping gaat het om figuren die de gemeentelijke vrijheden symboliseren, evenals de patroonheiligen van de parochies. Op de tweede verdieping staan alle heersers over de stad, van de graven van Leuven en de hertogen van Brabant tot Leopold II (met uitzondering van Willem I en Leopold I). De nissen in de torens werden in 1895-1913 gevuld met 87 beelden van Bijbelse figuren.

Met de opstelling en inhuldiging in 1845-1846 op het kerkhof van Willele van een buste van kunstschilder Pieter Jozef Verhaghen (1728-1811) was er een eerste openbaar standbeeld aanwezig op het huidige grondgebied van Leuven. Maar pas in 1876 werd in de Leuvense straten een standbeeld opgericht. Het ging om het bronzen standbeeld ter ere van politicus Sylvain Van de Weyer. Het strenge neoclassicistische beeld werd onthuld aan het Stationsplein in 1876, in aanwezigheid van de koninklijke familie. Tot aan de Eerste Wereldoorlog verzezen nog enkele andere beelden die tot op vandaag het Leuvense stadsbeeld bepalen, zoals Pater Damiaan in 1894 (oorspronkelijk in het St.-Donatuspark), de weldoener Edouard Remy in 1899 (Herbert Hooverplein) en de humanist Justus Lipsius in 1909 (Bondgenotenlaan). De vier standbeelden van vóór Wereldoorlog I hadden dus telkens als onderwerp een figuur die een rol had gespeeld in de geschiedenis van de stad.

De Eerste Wereldoorlog maakte tijdelijk een einde aan het plaatsen van standbeelden in Leuven. Tijdens het interbellum verzezen verschillende herdenkingsmonumenten voor de slachtoffers van de oorlog, zoals het Oorlogsmonument op het Martelarenplein en de beelden in de voorgevel van de universiteitsbibliotheek. Volgens een goede traditie ging het om strijdende soldaten, omringd door een wraakengel of godin en weeklagende vrouwen. Andere standbeelden uit die tijd waren onder meer die voor hoogleraar André Dumont op het Hogeschoolplein (1922) en voor de middeleeuwse leider Pieter Couteel op het Ferdinand Smoldersplein (1936). Bij deze reeks historische figuren sluit ook het standbeeld aan van Jan Pieter Minckelers, de uitvinder van het lichtgas. Hij staat afgebeeld in Heverlee vlak tegenover het kasteel van Arenberg (1949), samen met zijn mecenas, de blinde hertog Louis Engelbert van Arenberg.

Recente evolutie van de standbeelden

Vooraf in de jaren zeventig van de vorige eeuw steeg opnieuw de belangstelling voor het plaatsen van sculpturen in het Leuvense stadscentrum. Vanaf toen stond herdenking niet langer centraal, maar kwam de esthetische en decoratieve functie van een beeld op het voorplan. Dat kaderde in stadsvernieuwing en modernisering volgens het motto "een stad op mensenmaat". De beelden werden kleiner en hadden vaak geen sokkel of omheining meer. De ruimte nodig voor het plaatsen van een beeld werd daardoor veel beperkter. Zo kregen beelden ook een kans in de smalle straten en kleine pleintjes, die Leuven rijk is. Heel wat recente sculpturen zijn overigens geboren uit privé-initiatief van Leuvense groeperingen en instellingen. Denk maar aan Fonske of "Fons Sapientiae", geschonken door de universiteit (1975), of aan Abraham, een initiatief van de "Mannen van het jaar" (1975) of nog aan Erasmus, een gift van Lions Club Leuven Erasmus (1979) of aan Dorre de bakker, geschonken door het Verbond van Brood- en banketbakkers (1979).

Sindsdien is er nog een veelvoud aan beelden bijgekomen. In een moderne stad dienen beelden niet enkel ter herdenking of ter verfraaiing, maar "maken ze een stad leefbaarder en rijker". Dat laatste lezen we in het boek van burgemeester Bart Somers, *Mechelen, bouwstenen voor een betere stad* (2012), waarin hij zelfs poneert: "Elk jaar één nieuw kunstwerk in het straatbeeld lijkt een gezonde ambitie". Bart Somers pleit meteen voor artistieke vernieuwing en verwijst daarbij zowaar naar Leuven: "Waarom zouden we geen abstract en gedurfd kunstwerk durven plaatsen op de IJzerenleen? Zo'n werk als dat van Jan Fabre op het Leuvense Ladeuzeplein – slank, spits, boven de gevels uittorend – had op die plek niet misstaan. Ik geef toe, gewaagd en onconventioneel, maar we mogen geen angst hebben van de confrontatie tussen oud en nieuw".

Edward De Maesschalck en Sam Van Clemen